

Florian Dorożala

Zbycie udziału w spadku obejmującym gospodarstwo rolne - w świetle przepisów wprowadzających kodeks cywilny

Palestra 8/11(83), 22-32

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zwrócić należy uwagę na to, że z mocy art. XII Przep. wprov. k.c. artykuł 63 p.o.p.c. utrzymany został w mocy dla stosunków pracy i że art. 73—77, jeśli dotyczą wymagania formy pisemnej dla celów dowodowych, nie mają do nich również zastosowania.

Paragraf 3 stanowi, że w razie śmierci osoby podpisanej na dokumencie za datę pewną złożenia podpisu uważa się datę śmierci tej osoby.

Pomimo odmienności redakcji treść tego artykułu nie odbiega od treści art. 68 p.o.p.c.

(dokończenie nastąpi)

FLORIAN DOROŻAŁA

Zbycie udziału w spadku obejmującym gospodarstwo rolne — w świetle przepisów wprowadzających kodeks cywilny

1. Nowy kodeks cywilny wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 1965 r.¹, niektóre jednak jego przepisy, m.in. art. 1058—1088 o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, weszły w życie już z dniem ogłoszenia kodeksu, tj. z dniem 18 maja 1964 r.²

Jednocześnie została uchylona ustawa z dnia 29 czerwca 1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych.³ Ponadto przepisy wprowadzające k.c. stanowią, że ilekroć wymienione wyżej przepisy zawarte w tytule X księgi czwartej odsyłają do przepisów zawartych w innych tytułach tej księgi, stosuje się zamiast nich przepisy dotychczasowe.⁴

Przepisy w tej części kodeksu mają moc wsteczną, stosuje się je bowiem do spadków otwartych przed jego wejściem w życie ze skutkiem począwszy od dnia 5 lipca 1963 r.

Należy zauważyć, że według orzecznictwa ustalonego pod rządem ustawy z 1963 r. dziedziczenie gospodarstw rolnych podlegało zasadom bynajmniej nie identycznym z zasadami wyrażonymi w art. 1059—1062 k.c.⁵ W myśl tych przepisów dziedziczyć gospodarstwo rolne może spadkobierca ustawowy, który w konkretnym wypadku nie jest powołany do dziedziczenia całego spadku (art. 1060 § 2 i 1061 k.c.). Pod rządem ustawy z 1963 r. obowiązywała zasada wręcz odwrotna.⁶

Według obowiązujących obecnie przepisów prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego, nabytego pod rządem dotychczasowego prawa spadkowego a należącego do spadku otwartego przed 5 lipca 1963 r., podlega jedynie sprawdzeniu pod względem zgodności z przepisami kodeksu cywilnego⁷ dotyczącymi spadków otwartych po jego wejściu w życie. Chodzi mianowicie o sprawdzenie, czy spadkobiercy, któ-

¹ Art. I przep. wprov. k.c.

² Art. I przep. wprov. k.c.

³ Art. IV przep. wprov. k.c.

⁴ Art. LV § 2 przep. wprov. k.c.

⁵ J. Wasilkowski: Uchwalenie kodeksu cywilnego, *NP* nr 6/64, str. 580.

⁶ T. Bogusz: Z problematyki ustawy z 29.VI.1963 r., *BMS* nr 5/63, str. 21.

⁷ Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93). W dalszym ciągu przepisy tego kodeksu oznaczone będą tylko liczbą odpowiedniego artykułu.

rzy nabyli swe prawa przed 5 lipca 1963 r., odpowiadają warunkom wymienionym w art. LXI (przep. wprov. k.c.) w dniu 5 lipca 1963 r.

Zasada, że istniejące prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego, powstałe w granicach prawa spadkowego przed 5 lipca 1963 r., podlega reglamentacji prawnej według przepisów k.c. — została odmiennie uregulowana w stosunku do umów zbycia udziału w spadku, sporządzonych przed 5 lipca 1963 r. Zbycie udziału w spadku dokonane przed 5.VII.1963 r. zapewnia nabywcy prawo do tego udziału bez względu na to, czy zbywca udziału należy do kręgu spadkobierców, którzy stosownie do przepisów k.c. zachowali prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego.

2. Zbycie udziału w spadku lub całego spadku jest rozpowszechnione w stosunkach zarówno miejskich, jak i wiejskich.

Zbycie udziału w spadku w stosunku do gospodarstw rolnych stanowiących przedmiot spadku należeć będzie do rzadkości z chwilą wejścia w życie k.c., a to ze względu na ustawowe ograniczenia dotyczące obrotu gospodarstwami rolnymi. Kodeks cywilny, zachowując — jak już wspomniano — zasady prawa spadkowego wobec spadków otwartych przed 5.VII.1963 r., wprowadza pewne zmiany co do tego, czy i kto z dotychczasowych spadkobierców zachowuje prawo dziedziczenia gospodarstw rolnych według stanu prawnego obowiązującego w dniu 18 maja 1964 r. Sprawdzenie, kto z dotychczasowych spadkobierców — bez względu na tytuł powołania — zachował bądź utracił prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego, nie może pozostać bez wpływu na ocenę skutków prawnych umów dotyczących zbycia udziału w spadku przed 5.VII.1963 r. Ustawodawcy zależy na zapewnieniu skuteczności obrotu prawnego dokonanego — przed dniem wejścia w życie kodeksu — z dotychczasowymi spadkobiercami.⁸ Prawo dziedziczenia powstałe przed 5.VII.1963 r. nie przestało istnieć, mimo że zbywcy nie odpowiadają warunkom przewidzianym w art. LVI przep. wprov. k.c.

Konsekwencją tych zasad jest to, że zgodnie z art. LVII przep. wprov. k.c. nabywca udziału zachowuje prawo do udziału w spadku bez względu na to, czy zbywca należy do spadkobierców, którzy stosownie do przepisu art. LVI przep. wprov. k.c. zachowują prawo dziedziczenia gospodarstw rolnych. Nabywcy udziałów spadkowych mają również prawo do otrzymania gospodarstwa rolnego — w całości lub w części — w drodze działów spadkowych⁹ bądź też przysługują im spłaty.¹⁰

W wyniku uregulowania stanu faktycznego powstałego przed 5 lipca 1963 r. według stanu prawnego obowiązującego w dniu wejścia w życie kodeksu cywilnego w części dotyczącej gospodarstw rolnych wielu zbywców (spadkobierców) utraciło prawo dziedziczenia gospodarstw rolnych. Ustawodawca, chcąc zapewnić, jak już wspomniano, skuteczność obrotu prawnego z okresu poprzedzającego wejście w życie kodeksu cywilnego, zmuszony był wprowadzić przepisy szczególne, które by zapewniały nabywcom ich prawa nabyte — niezależnie od sytuacji prawnej zbywców jako spadkobierców.

Prawo spadkowe byłoby niewystarczające nawet dla wypadków, kiedy zbywca zachowuje prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Jak już podkreślono, stan faktyczny sprzed 5.VII.1963 r. podlega sprawdzeniu pod względem zgodności z przepisami k.c., według których nie zawsze zachowanie prawa dziedziczenia wystarcza do otrzymania gospodarstwa rolnego w całości lub w części w drodze działu spadkowego.

⁸ Uchwała Sądu Najwyższego z 3.II.1964 r. III Co 72/63 (OSN CP zes. 4/64, poz. 67).

⁹ Art. LX § 1 przep. wprov. k.c.

¹⁰ Art. LXI § 1 przep. wprov. k.c.

Brak przepisu art. LVII przep. wprov. k.c. pozbawiłby zatem nabywców udziału w spadku prawa do otrzymania gospodarstwa rolnego lub prawa do spłaty, mimo że zbywca zachował kwalifikacje przewidziane w art. LVI przep. wprov. k.c.

Poza tym według zasad prawa spadkowego sytuacja prawna nabywcy jest różna w zależności od tego, czy zbycie spadku miało miejsce przed wydaniem czy też po wydaniu postanowienia stwierdzającego prawa do spadku zbywcy.

W razie sporządzenia umowy zbycia i dokonania działu spadkowego w dobrej wierze po stwierdzeniu praw do spadku zbywcy — nabywca nie może być pozbawiony nabytego prawa do udziału w wyniku późniejszego uchylecia praw spadkowych zbywcy i uznania, że nie jest on w ogóle spadkobiercą. Nabycie w dobrej wierze udziału spadkowego od wylegitymowanego spadkobiercy korzysta z ochrony prawnej przewidzianej w art. 47 § 2 pr. spadk. Natomiast nabycie udziału spadkowego pozbawione jest tych skutków prawnych w wypadku, gdy po zawarciu umowy okaże się, że bywca nie jest spadkobiercą, umowa zaś została zawarta przed wydaniem przez sąd spadkowy postanowienia stwierdzającego prawa do spadku zbywcy.¹¹

Tego rodzaju sytuacje na tle kodeksu będą dość częste, skoro prawo dziedziczenia gospodarstw rolnych powstałe przed 5.VII.1963 r. zachowują tylko ci spadkobiercy ustawowi czy testamentowi, którzy w dniu 5 lipca 1963 r. odpowiadają kwalifikacjom w rozumieniu art. LVI § 1 i 2 przep. wprov. k.c.

Umowy zbycia udziału w spadku sporządzone przed 5.VII.1963 r., nawet po stwierdzeniu praw do spadku zbywcy przed tą datą, należy traktować jako umowy zawarte przed wydaniem przez sąd postanowienia stwierdzającego prawa do spadku zbywcy w związku z art. LVIII i LIX przep. wprov. k.c., w myśl których spadkobierca musi się legitymować aktualnym postanowieniem stwierdzającym jego prawa spadkowe do gospodarstwa rolnego zgodnie z przepisami k.c.

W postanowieniu o stwierdzeniu praw do spadku wymienia się osobno spadkobierców dziedziczących gospodarstwo rolne oraz ich udziały w tym gospodarstwie.¹²

W tym stanie rzeczy należy stwierdzić, że umowy zbycia udziału w spadku sporządzone przed 5.VII.1963 r. traktować należy jak umowy, które doszły do skutku przed wydaniem przez sąd spadkowy postanowienia stwierdzającego prawa do spadku zbywcy. Uzupełniające postanowienia będą potrzebne w każdym wypadku, mimo że zbywca nie utracił przymiotu spadkobiercy gospodarstwa rolnego. Postanowienia takie mają na celu ustalenie, kto ze spadkobierców zachował prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego.

Również zatem z przyczyn wyżej przytoczonych konieczne było wprowadzenie przepisu szczególnego, który by regulował sytuację prawną nabywcy niezależnie od stanowiska spadkobiercy-zbywcy. Przepisy wprowadzające k.c. rozróżniają wśród spadkobierców powołanych do spadku przed 5.VII.1963 r. dwie grupy, a mianowicie spadkobierców, których wymienia § 1 i § 2 art. LVI, a którzy w warunkach określonych w k.c. zachowują prawo dziedziczenia gospodarstw rolnych. Nabywcy udziałów w spadku zachowują prawo do tych udziałów niezależnie od tego, do której z tych dwu grup spadkobierców w rozumieniu k.c. należy zbywca.

3. Kodeks zapewnia nabywcy udziału prawo do otrzymania gospodarstwa rolnego lub jego części w drodze działów spadku.

¹¹ C. Tabęcki: Nabycie udziału spadkowego w oznaczonej rzeczy (nieruchomości), „Przegląd Not.” nr 48, tom I, str. 37—38.

¹² Art. 1068 oraz art. 667 § 2 projektu k.p.c. z 1964 r.

Postępowanie działowe stanowi termin końcowy do sporządzenia umowy zbycia. Dział spadku regulują przepisy o postępowaniu spadkowym oraz przepisy k.c.

Kodeks reguluje kolejność spadkobierców uprawnionych do otrzymania gospodarstwa rolnego w całości lub w części, wyłączając od tego uprawnienia spadkobierców, którzy w chwili otwarcia spadku są trwale niezdolni do pracy.¹³

Z porównania kategorii spadkobierców powołanych do dziedziczenia gospodarstwa rolnego według k.c. z kategoriami spadkobierców, dla których otwarcie spadku nastąpiło przed 5.VII.1963 r., wynika, że liczba spadkobierców wymieniona w art. 1071 zostaje powiększona, ale ustawa nie podaje uzupełnionej kolejności uprawnionych do otrzymania gospodarstwa rolnego w drodze działu spadkowego.

Zagadnieniem tym pod rządem ustawy z dnia 29 czerwca 1963 r. zajmował się Sąd Najwyższy wyrażając pogląd, że jeśli chodzi o nabywców udziałów spadkowych, to powinni oni być zaliczeni do tej grupy spadkobierców, której przesłanki realizują we własnej osobie, nie ma bowiem usprawiedliwionej podstawy do pominięcia tych kryteriów w stosunku do nabywców udziału w spadku. Natomiast jeżeli nabywca nie odpowiada kryteriom żadnej z grup spadkobierców, to mógłby on wówczas wyprzedzić którąkolwiek z grup spadkobierców powołanych w kolejności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. W wypadku takim musi — zdaniem Sądu Najwyższego — zdecydować fakt, że tego rodzaju nabywca udziału w spadku nie może być w lepszym położeniu niż spadkobierca, który zachował prawo dziedziczenia; społeczno-gospodarcze względy nie pozwalają na wyprzedzenie spadkobierców przez nabywcę udziału w spadku.¹⁴

Stosownie do przepisów wprowadzających k.c. — jako spadkobiercy gospodarstwa rolnego, którzy powołani są do spadku otwartego przed 5.VII.1963 r., a których nie wymienia się w art. 1071, wchodzi w rachubę spadkobiercy, którzy w drodze faktycznych działów spadkowych objęli w posiadanie gospodarstwo rolne lub jego część przed tą datą. To samo dotyczy wypadku, kiedy do dziedziczenia powołany był tylko jeden spadkobierca, jeżeli przed dniem 5 lipca 1963 r. objął on w posiadanie należące do spadku gospodarstwo rolne.

Nabywca udziału w spadku wstępuje w prawa i obowiązki zbywcy. Powinien on zatem zająć jedno z miejsc przewidzianych dla spadkobierców powołanych do otrzymania gospodarstwa w całości lub w części w drodze działu spadkowego. Okoliczność, że kategorie spadkobierców powołanych do spadku otwartego przed 5 lipca 1963 r. nie są zbieżne z grupami spadkobierców, o których mowa w art. 1071, nie wyłącza możliwości zakwalifikowania ich do jednej z grup spadkobierców wymienionych we wspomnianym przepisie, albowiem według k.c. kwestię, czy i kto z dotychczasowych spadkobierców zachował prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego, należy ocenić na podstawie stanu faktycznego istniejącego w dniu 5.VII.1963 r.¹⁵

Przepisy wprowadzające k.c., wyliczające spadkobierców, którzy zachowują prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego, wymagają od nich, aby poczynszy od 5 lipca 1963 r. legitymowali się takimi kwalifikacjami spadkobierców, które wymagane są przez k.c.

W tym stanie rzeczy wydaje się rzeczą słuszną zaliczenie nabywcy udziału, zbytego przez spadkobiercę wymienionego w art. LVI § 1 przep. wpraw. k.c., do grupy pierwszej, o której mowa w art. 1071.

Pozostaje jednak otwarta sprawa kolejności uprawnionych do otrzymania go-

¹³ Art. 1071.

¹⁴ Wykładnia przepisów o podziale gospodarstw rolnych, „Prawo i Życie” nr 11/64.

¹⁵ Art. LVI § 1 przep. wpraw. k.c.

spodarstwa rolnego w całości lub w części, jeśli chodzi o nabywców udziałów zbytych przez spadkobierców niezdolnych do pracy. Kodeks wyraźnie akcentuje, że nabywca — niezależnie od kategorii zbywcy — zachowuje prawo do otrzymania gospodarstwa rolnego w drodze działu. W tych warunkach, wbrew przepisowi art. 1071 § 1, nabywca — mimo że wstępuje w miejsce zbywcy-spadkobiercy w chwili otwarcia spadku trwale niezdolnego do pracy — ma prawo otrzymania gospodarstwa rolnego lub jego części w drodze działu spadku. Mając na uwadze to, że aby zająć miejsce zbywcy, nabywca legitymuje się poza umową zbycia kwalifikacjami rolnika (o czym będzie mowa niżej), wydaje się rzeczą uzasadnioną, żeby zaliczyć go do grupy czwartej wymienionej w art. 1071 § 2 (z innych przyczyn również S. Mokras zalicza takich nabywców udziału w spadku do trzeciej grupy, wymienionej w art. 7 ustawy z dnia 29 czerwca 1963 r.).

W ten sposób nabywca wyłącza od spadkobrania Skarb Państwa¹⁶, a nadto uniemożliwia ewentualną realizację prawa pierwokupu przysługującego Skarbowi Państwa w myśl art. 1073.

Ustalenie, że nabywca zachowuje prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego niezależnie od sytuacji prawnej zbywcy, byłoby niepełne, gdyby nie podkreślić, że również nabywca musi się legitymować pewnymi kwalifikacjami, warunkującymi jego prawo do nabytego udziału. Nabywca musi się legitymować posiadaniem dostatecznych kwalifikacji praktycznych bądź teoretycznych do prowadzenia gospodarstwa rolnego.

Do czasu wejścia w życie ustawy z 13.VII.1957 r.¹⁷ o obrocie nieruchomościami rolnymi nie wymagano od nabywcy nieruchomości rolnych kwalifikacji rolniczych. Po wejściu w życie wspomnianej ustawy kwalifikacje rolnicze nie były wymagane wteści, gdy nabywcą był małżonek lub zstępny zbywcy. W pozostałych natomiast wypadkach, począwszy od dnia 26 lipca 1957 r., każdy nabywca nieruchomości rolnych musiał mieć kwalifikacje do prowadzenia na niej gospodarstwa.

Kodeks cywilny wymaga od każdego nabywcy gospodarstwa rolnego — niezależnie od trybu nabycia — posiadania kwalifikacji rolniczych¹⁸, zwalniając od tego warunku spadkobierców wymienionych w art. 1059 pkt 4 i 5 oraz w art. LVI § 1 przep. wpraw. k.c. Kodeks cywilny działa ze skutkiem wstecznym i dlatego z braku przepisu zwalniającego spadkobierców powołanych do spadku przed 5.VII.1963 r. od tego warunku należy stwierdzić, że również nabywca udziału zbytego po wejściu w życie ustawy z 13.VII.1957 r. musi mieć kwalifikacje rolnika. Nabywca może realizować swoje prawa dopiero po złożeniu zaświadczenia stwierdzającego jego kwalifikacje rolnicze. Zaświadczenie takie wystawia biuro gromadzkiej rady narodowej.¹⁹

Kodeks, zwalniający niektórych spadkobierców od obowiązku legitymowania się dowodem posiadania kwalifikacji rolniczych, warunkuje ich prawa do dziedziczenia gospodarstwa rolnego w sposób szczególny, przewidziany w kodeksie. Okoliczność, że nabywca wstępuje w prawa zbywcy, nie oznacza, aby mógł on korzystać również ze zwolnień od obowiązku przedstawienia zaświadczenia o posiadaniu kwalifikacji rolnika z tej tylko przyczyny, iż zwolnienie to przysługuje zbywcy, zważywszy, że ulga ta dotyczy tylko i wyłącznie osoby zbywcy i jest z nim ściśle związana. Założeniem kodeksu — obok innych celów — jest to, żeby gospodarstwa rolne pozostawały w rękach osób wykwalifikowanych do prowadzenia gospo-

¹⁶ Art. 1063 § 2.

¹⁷ Dz. U. Nr 36, poz. 172.

¹⁸ Art. 160.

¹⁹ Instrukcja nr 6 Min. Rol. z dn. 7.X.1963 r. (Dz. Urzęd. Min. Rol. Nr 17) oraz art. XV przep. wpraw. k.c.

darstwa rolnego. Dlatego też i z tych względów nie może ulegać wątpliwości, że nabywca — podobnie jak spadkobierca testamentowy czy zapisobierca — musi legitymować się kartą rolnika co najmniej w dniu 5.VII.1963 r. Okoliczność, że nabywca bezpośrednio po zawarciu umowy zbycia wszedł w posiadanie gospodarstwa lub jego części, zajmując w ten sposób miejsce spadkobiercy-zbywcy, w niczym sytuacji nie zmienia. Fakt posiadania gospodarstwa i wykazania się stażem pracy w tym gospodarstwie stanowić będzie podstawę dla nabywcy do uzyskania zaświadczenia o posiadaniu kwalifikacji rolniczych, natomiast nie będzie sam przez się zwalniał go od tego obowiązku.

Nabywca wolny jest od obowiązku złożenia dowodu posiadania kwalifikacji rolnika, jeżeli jest równocześnie powołany do dziedziczenia części gospodarstwa w drodze spadkobrania ustawowego lub testamentowego. Chodzi o umowy sporządzone pomiędzy spadkobiercami. Skoro nabywca, posiadając kwalifikacje uprawniające go do dziedziczenia gospodarstwa rolnego zgodnie z przepisami art. LVI przep. wprov. k.c., jest spadkobiercą uczestniczącym w działu spadku czy w spłatach, to należy stwierdzić, że posiadając w tych warunkach przymiot spadkobiercy gospodarstwa rolnego, nie musi dodatkowo legitymować się kwalifikacjami rolnika.

Przyznanie nabywcy udziału w spadku gospodarstwa rolnego lub jego części w drodze działu spadku jest ponadto uwarunkowane zachowaniem obowiązujących podstawowych norm obszarowych.²⁰ Kodeks cywilny w przepisach wprowadzających (poza wypadkiem uregulowanym w art. LX § 2 tychże przepisów) nie zwalnia nikogo od obowiązku zachowania norm obszarowych w razie działu spadku. W tych warunkach wynikłe z podziału części gospodarstwa — same przez się lub wraz z gruntami już należącymi do zbywcy — muszą odpowiadać co najmniej powierzchni 8 ha użytków rolnych.²¹

4. Jak już podkreślono, kodeks stawia nabywców w sytuacji lepszej niż zbywców, jeśli chodzi o ich uprawnienia do otrzymania gospodarstwa rolnego w całości lub w części w drodze działu spadku. Ta sama sytuacja ma miejsce również w stosunku do spłat należnych spadkobiercom w razie nieprzydzielenia im gospodarstwa w całości lub części w drodze działów spadkowych.

W myśl art. LXI § 1 przep. wprov. k.c. nabywcom udziałów nabytych przed 5.VII.1963 r., jeśli nie otrzymają oni gospodarstwa w drodze działu spadku, przysługują spłaty odpowiadające pełnemu udziałowi spadkowemu w gospodarstwie rolnym. Oćpada zatem potrzeba ustalania, jakie spłaty przysługiwałyby zbywcom, gdyż pozycja nabywcy jest samodzielna, potraktowana przez ustawę w sposób nie budzący wątpliwości.

W wyniku różnego ustalenia spłat na rzecz spadkobierców i nabywców, spłaty przysługujące tej samej grupie spadkobierców będą różne, a mianowicie dla pierwszych pełne lub niższe, a dla drugich zawsze pełne.

Wsteczne działanie przepisów kodeksu jest wyłączone, jeżeli dział spadku nastąpił już przed 18.V.1964 r., jednakże spadkobiercy należący do kategorii osób, którym w myśl kodeksu spłaty nie przysługują, tracą prawo do nie uiszczonych spłat²². Wydawałoby się, że również nabywcy udziałów spadków podzielonych już w drodze działu spadku przed 5.VII.1963 r. tracą prawo do nie uiszczonych jeszcze spłat, jeżeli zbywcy należą do grupy spadkobierców, którym w myśl prze-

²⁰ Art. 1070.

²¹ Art. 161 i nast. oraz Dz. U. z 1963 r. Nr 36, poz. 208 łącznie z art. XV przep. wprov. k.c.

²² Art. LXII § 1 przep. wprov. k.c.

pisów kodeksu spłaty nie przysługują. Mając jednak na uwadze, że wsteczne działanie ustawy dotyczy właśnie spłat, należy stwierdzić, iż nabywcom udziałów spadkowych spłaty przysługują niezależnie od uprawnień do spłat zbywców (mimo że postępowanie działowe zostało prawomocnie zakończone), skoro obowiązuje generalna zasada, że stan prawny w stosunku do nabywców jest niezależny od pozycji prawnej zbywcy.

5. Kodeks, normując odrębnie dziedziczenie gospodarstw rolnych, nie zmienia samego pojęcia spadku w rozumieniu prawa spadkowego. Spadek stanowi więc ogół majątkowych praw i obowiązków zmarłego. Kodeks przewiduje, że jeżeli do spadku należy inny jeszcze majątek oprócz gospodarstwa rolnego, należy udziały spadkowe w gospodarstwie rolnym zaliczyć na poczet ich udziału w całym spadku.²³

Prawo spadkowe zna wprowadzie wypadki wyłączenia ze spadku pewnych przedmiotów majątkowych, ale uznaje tylko jeden spadek, obejmujący — jak wyżej powiedziano — ogół praw majątkowych i obowiązków zmarłego.²⁴ Spadkobranie jest nabyciem uniwersalnym, obejmującym wszystkie składniki masy spadkowej.²⁵

Kodeks wyraźnie akcentuje zasadę jednolitego spadku w przepisie art. 1066, nakazując w postanowieniu stwierdzającym prawa do spadku osobno wymienić udziały spadkobiercy w gospodarstwie rolnym. Zasada wypowiedziana w przepisie art. 1066 nie stanowi jakiegoś *novum* w prawie spadkowym. Prawo spadkowe, zachowując zasadę jednolitości spadku, nakazuje jedynie wymienić w postanowieniu stwierdzającym prawa do spadku różne masy majątkowe składające się na spadek.

I tak postanowienie o stwierdzeniu praw do spadku po spadkodawcy, który do chwili swej śmierci pozostawał we wspólności ustawowej (art. 21 § 1 k.r.), gdy do spadku powołany jest z ustawy pozostały przy życiu małżonek w zbiegu ze zstępnyymi, powinno — zgodnie z przepisami art. 25 prawa spadkowego i art. 77 postępowania spadkowego — wykazywać istnienie dwu mas majątkowych w spadku, a mianowicie majątek, który nie był objęty wspólnością majątkową, oraz udział w majątku, który był objęty wspólnością majątkową, a ponadto określać, który ze spadkobierców i w jakim stosunku dziedziczy każdy z tych majątków.²⁶ Kodeks w art. 1066 wprowadza nakaz wymienienia w postanowieniu stwierdzającym prawa do spadku trzeciego składnika, mianowicie gospodarstwa rolnego.

W tym stanie rzeczy należy stwierdzić, że zbycie udziału w spadku, o czym mowa w art. LVII przep. wprov. k.c., stanowi rozporządzenie udziałem w spadku w rozumieniu art. 57 prawa spadkowego, a nie rozporządzenie udziału w przedmiocie należącym do spadku w rozumieniu przepisu art. 58 prawa spadkowego.

Zgodnie z art. 58 prawa spadkowego każdy ze spadkobierców może rozporządzać swoim udziałem w przedmiocie należącym do spadku, przy czym rozporządzenie takie jest bezskuteczne o tyle, o ile narusza uprawnienia pozostałych spadkobierców wynikające z przepisów o dziale spadku. Zbycie takiego udziału, czy nawet całej rzeczy wyczerpującej spadek, nie jest zbyciem spadku lub udziału w spadku. Nabywca udziału w przedmiocie należącym do spadku uzyskuje tylko uprawnienia przysługujące współwłaścicielom zgodnie z art. 78—83 prawa rzeczowego z ograniczeniem, o jakim mowa w art. 58 prawa spadkowego.

²³ Art. 1079.

²⁴ Art. 1 pr. spadk.

²⁵ J. Gwiazdomorski: Zarys prawa spadkowego, str. 42.

²⁶ Uchwała S.N. I CO 24/54 (PiP nr 10/55, str. 679).

Zbycie udziału w oznaczonej nieruchomości rolnej miało niewątpliwie miejsce również w okresie poprzedzającym datę wejścia w życie kodeksu. Jednakże tego rodzaju umowy nie korzystają ze szczególnej ochrony wynikającej z art. LVII.

Umowa zbycia udziału w nieruchomości rolnej stanowiącej jeden ze składników masy spadkowej podlega ogólnym normom prawa spadkowego. Nabycie udziału spadkowego w przedmiocie należącym do spadku stanowiło poważne ryzyko przed wejściem w życie kodeksu. Ryzyko to niewątpliwie spotęgowało się od tej daty. Za koncepcją szczególnej ochrony zbycia jedynie udziału w spadku przemawia nadto ta okoliczność, że gospodarstwo w rozumieniu kodeksu stanowi należący do tej samej osoby (osób) obiekt — niezależnie od obszaru — obejmujący jedną albo kilka nieruchomości lub ich części (w skład których wchodzi ewentualnie, obok innych użytków, użytki rolne określone w § 8 ust. 1 pkt 1 instrukcji Min. Rolnictwa z dnia 21 kwietnia 1955 r.), stanowiący lub mogący stanowić całość gospodarczą wraz z inwentarzem i budynkami oraz należnościami z tytułu prowadzenia gospodarstwa.²⁷

Według art. 1064 rozporządzenie Rady Ministrów określi, jakie gospodarstwa uważane będą za gospodarstwa rolne.

W ten sposób zbycie udziału w spadku ograniczone do gospodarstwa rolnego stanowi zbycie udziału w rozumieniu art. 57 prawa spadkowego.

6. Ocena skutków prawnych umowy zbycia sporządzonej przed 5.VII.1963 r. nie jest prosta, gdyż kodeks działając ze skutkiem wstecznym, przewiduje w stosunku do takich umów wyjątek od wstecznego stosowania przepisów kodeksu, mając nadto na uwadze, że prawo dziedziczenia gospodarstw rolnych nabyte zgodnie z prawem spadkowym podlega sprawdzeniu z przepisami kodeksu, przy czym niektóre z tych przepisów zostały wyłączone w stosunku do spadków otwartych przed 5.VII.1963 r. Kodeks wprowadza w ten sposób zmiany do prawa spadkowego, jeśli chodzi o zbycie spadku lub udziału w spadku w wyniku umów zawartych przed dniem 5.VII.1963 r.

Wsteczne działanie kodeksu wynika z wyraźnego zastrzeżenia zawartego w tekście przepisu oraz z celu przepisu, jak tego wymagają przepisy ogólne prawa cywilnego.²⁸ Nowy kodeks uznaje stan faktyczny powstały przed 5 lipca 1963 r., odstępując od pełnego stosowania prawa spadkowego obowiązującego w dacie sporządzenia umowy zbycia. Nowy kodeks honoruje stany faktyczne powstałe przed 5 lipca 1963 r., modyfikując je odpowiednio wedle własnych zasad, czemu ustawa daje wyraz w art. LVIII przep. wpraw. k.c.²⁹

Jeśli chodzi o zmianę prawa spadkowego, to kodeks nie zawiera wyraźnego przepisu pozbawiającego mocy prawnej niektórych postanowień prawa spadkowego.

Przepis ustawy ulega, jak wiadomo, uchyleniu bądź przez jego częściowe uchylenie (*derogatio*), bądź przez dodanie do niego nowej części (*subrogatio*), bądź wreszcie przez wprowadzenie zmian do jego treści (*abrogatio*).³⁰ Te trzy sposoby nie zawsze występują w formie wyraźnej, stąd więc niejednokrotnie trudno określić, czy przepis w dalszym ciągu obowiązuje bądź też w jakim zakresie jego obowiązywanie zostało uchylone. Kodeks w części dotyczącej gospodarstw rolnych wprowadza wprawdzie odrębne prawo spadkowe ograniczające uprawnienia spad-

²⁷ T. Bogusz, jw., str. 17; P. Dziurzyński: Uwagi do ustawy o ograniczeniu podziału gospodarstw, „Życie Gospodarcze” nr 50/63; C. Tabęcki: Podział gospodarstw rolnych, „Prawo i Życie” nr 3/64, str. 4.

²⁸ Art. 2 p.o.p.c.

²⁹ N. Sośniak: Konflikty w czasie norm cywilno-prawnych, str. 136.

³⁰ Jarra: Ogólna teoria prawa, str. 120.

kobierców — zarówno ustawowych, jak i testamentowych — w stosunku do gospodarstw rolnych, ale poza tym w okresie do 31 grudnia 1964 r. zachowuje prawo spadkowe w zasadzie bez ograniczeń. Jedynie w przepisie art. LVII przep. wpraw. k.c. kodeks ten odstępuje od zasady wyrażonej w art. 167 § 3 prawa spadkowego, przyznając nabywcy udziału w spadku więcej praw niż zbywcy. Poza tym zbycie udziału podlega przepisom działu VI prawa spadkowego, dotyczącego zbycia spadku.

Nabywanie udziału w spadku w świetle przepisów prawa spadkowego — zważywszy, że nabywca wstępuje w prawa i obowiązki spadkowe zbywcy — daje nabywcy legitymację do udziału w postępowaniu działowym. Sytuacja nabywcy udziału w spadku nie jest względem majątku spadkowego silniejsza od sytuacji spadkobiercy, który mu zbył swój udział w spadku. Nabywca udziału w spadku nie musi w wyniku działu spadku otrzymać części lub całości gospodarstwa spadkowego w naturze, lecz tak samo jak spadkobierca może otrzymać splotę albo część sumy uzyskanej ze sprzedaży.³¹

Sytuację prawną nabywcy jako następcy prawnego zbywcy reguluje prawo spadkowe. W wyniku zawartej umowy zbycia następuje zmiana w kręgu osób uczestniczących w działu spadku bez wpływu na ich wzajemne prawa i obowiązki; nabywca reprezentuje i obowiązki i prawa zbywcy.

Jak już wspomniano, kodeks, zachowując instytucję zbycia udziału w spadku według działu VI prawa spadkowego, odstępuje jedynie od zasady przewidzianej w art. 163 prawa spadkowego, stawiając nabywcę w sytuacji lepszej niż zbywcę.³²

Według Brejera³³ samo nabycie udziału w spadku przed wejściem w życie ustawy powoduje w zasadzie tylko to, że bez względu na prawa spadkowe zbywcy nabywca jest uczestnikiem działu. Stanowisko powyższe jest słuszne i w zasadzie stanowi wystarczającą ocenę sytuacji prawnej nabywcy udziału zbytego przed 5 lipca 1963 r. Przesłanką warunkującą dotychczas legitymację nabywcy w postępowaniu działowym, a w następstwie dającą mu uprawnienie do otrzymania gospodarstwa rolnego w całości lub w części bądź zapewniającą mu prawo do sploty było wykazanie przez niego przymiotu spadkobiercy po stronie zbywcy z powołaniem się na postanowienie stwierdzające prawa do spadku tego ostatniego. Z chwilą wejścia w życie kodeksu legitymacja spadkobierców powołanych do dziedziczenia gospodarstwa rolnego przed 5.VII.1963 r. podlega sprawdzeniu pod względem zgodności stanu faktycznego z przepisami kodeksu dotyczącymi dziedziczenia gospodarstw rolnych a obowiązującymi od 18.V.1964 r.

Ta kontrola zgodności stanu faktycznego z nowymi przepisami odpada, jeśli chodzi o nabycie udziału w spadku z okresu poprzedzającego wejście w życie kodeksu. Jak już wspomniano, nabywca zachowuje prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego niezależnie od stanowiska prawnego zbywcy i dlatego nie ma potrzeby sprawdzenia, czy stan faktyczny powstały przed 5 lipca 1963 r. uprawnia według przepisów kodeksu do spadkobrania poprzednika prawnego nabywcy.

Przedmiotem umowy zbycia jest wszystko, co spadkobiercy ze spadku przypada, a zatem wszystkie rzeczy i prawa należące do spadku, nie wyłączając długów. W konsekwencji nabywcy przypadną wszelkie korzyści, jakie mogą powstać dla spadkobierców, wynikające z odpadnięcia zapisu czy polecenia, z obowiązku wyrównania oraz z tytułów przyrostu.³⁴ Zgodnie z art. 169 § 2 prawa spadkowego

³¹ Orzeczenie S.N. z dnia 26 czerwca 1962 r. C 379/62 (OSP i KA 1963, poz. c 187).

³² W. Chojnowski: Przepisy przejściowe do ustawy z 29.VI.1963 r., „Palestra” nr 1/64, str. 6.

³³ S. Brejer, „Państwo i Prawo” nr 10/63, str. 555.

³⁴ J. Gwiazdomorski: Zarys prawa spadkowego, Warszawa 1961, str. 101.

zbywca obowiązany jest do wydania nabywcy tego, co w razie zbycia, straty lub uszkodzenia przedmiotów należących do spadku uzyskano jako równowartość. W świetle przepisów kodeksu częste będą wypadki odpadnięcia zapisów wobec braku kwalifikacji zapisobierców — w rozumieniu kodeksu — w dacie realizacji zapisu. Również z tych samych przyczyn nabywca udziału odniesie korzyści z tytułu przyrostu.

Jak to już wyjaśnił Sąd Najwyższy³⁵ przy wykładni ustawy z dnia 29 czerwca 1963 r., udział w gospodarstwie rolnym, zwolniony przez to, że jeden ze spadkobierców testamentowych nie zachował prawa dziedziczenia gospodarstwa rolnego z powodu przepisu art. LVI § 1, 2 i 3 przep. wpraw. k.c., przypada temu (tym) spadkobiercy testamentowemu, który zachował prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego, jeżeli zachodzą przesłanki przyrostu stosownie do art 109 prawa spadkowego, a w ich braku — jeżeli ten spadkobierca nie jest zarazem powołany z ustawy (art. 17—22 prawa spadkowego); w przeciwnym razie udział przypada Państwu.

W tym stanie rzeczy nabywca odniesie korzyści z tytułu przyrostu, jeżeli zbywca należy do kategorii spadkobierców, którzy zachowali prawo dziedziczenia gospodarstw rolnych zgodnie z przepisami kodeksu. Wielkość zatem ułamka nabytego udziału w spadku nie decyduje o wielkości czy wartości otrzymanego w wyniku działu spadku przysporzenia, albowiem dopiero po zakończeniu postępowania działowego staje się wiadome, jaki majątek przypadnie ostatecznie zbywcy.

8. Uprawnionym do żądania działu spadku jest m.in. również nabywca udziału w spadku.³⁶

Dział spadku musi być zawsze poprzedzony prawomocnym stwierdzeniem praw do spadku. W razie istnienia tylko częściowego stwierdzenia praw do spadku, sąd nie może dokonać działu przed ponownym stwierdzeniem praw do pozostałej części spadku. W związku z przepisem art. 1066 k.c. uzyskanie dodatkowego postanowienia uzupełniającego jest konieczne w obrocie notarialnym i w postępowaniu sądowym o dokonanie odpowiedniego wpisu w księdze wieczystej — mimo uprzednio wydanego już postanowienia stwierdzającego prawa do spadku.³⁷ Postanowienie takie sąd wydaje na wniosek osoby zainteresowanej, a w toku postępowania działowego — z urzędu (art. 141 § 3 postępowania spadkowego).

Nabywca udziału nie dziedziczy bezpośrednio po spadkodawcy, niemniej jednak po zawarciu umowy jest on uprawniony do złożenia wniosku o stwierdzenie praw do spadku po spadkodawcy na rzecz zbywcy. Domniemanie wynikające z art. 47 § 1 prawa spadkowego odnosi się tylko do zbywcy. Nie obejmuje ono następcy prawnego, a zatem nabywcy udziału. Nabywca dla wykazania wobec osób trzecich swego następstwa prawnego musi wylegitymować się umową zbycia spadku oraz prawomocnym postanowieniem stwierdzającym prawa do spadku zbywcy.³⁸ Jeżeli wydanie postanowienia stwierdzającego prawa do spadku na rzecz zbywcy jest niedopuszczalne ze względu na to, że kodeks nie przyznaje mu prawa dziedziczenia, to nie ma podstaw do stwierdzenia praw do spadku bezpośrednio na rzecz nabywcy, który prawo do udziału zachowuje, mimo że zbywca utracił przedmiot spadkobiercy. W wypadku takim sąd powinien stwierdzić prawa do spadku na rzecz pozostałych uprawnionych spadkobierców, w stosunku do których nabywcy przysługuje roszczenie o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym

³⁵ Uchwała S.N., OSNCP zesz. 4/64, teza 67.

³⁶ J. Gwiazdomorski: Zarys prawa spadkowego, str. 131.

³⁷ T. Bogusz, jw., str. 29.

³⁸ J. Gwiazdomorski, jw., str. 160.

stanem prawnym (art. 23 pr. rzecz.). Nabywca w wyniku umowy zbycia stał się współwłaścicielem przedmiotów wchodzących w skład spadku w rozumieniu prawa materialnego, z tym jednak zastrzeżeniem, że do ujawnienia swego tytułu własności w księdze wieczystej z braku postanowienia stwierdzającego prawa do spadku zbywcy lub zgody pozostałych spadkobierców musi się on wylegitymować wyrokiem wydanym w trybie art. 834 k.p.c. z powołaniem się na przepis art. 23 prawa rzeczowego.

Inna jest sytuacja w razie dziedziczenia Skarbu Państwa obok spadkobierców, którzy w chwili otwarcia spadku są trwale niezdolni do pracy. W wypadku takim sąd na podstawie konkretnego przepisu stwierdza prawa do spadku na rzecz Skarbu Państwa,³⁹ a uprawnieni do spłaty nabywają roszczenie o spłatę równowartości udziału. Ewentualne zastrzeżenie w sentencji postanowienia uprawnień nabywcy nie stwarza dla niego tytułu egzekucyjnego.

Wydaje się nietrafny pogląd, że w razie zbycia udziału w spadku mamy do czynienia z nową dodatkową grupą spadkobierców ze względu na dokonane przez nich zbycie udziałów, w wyniku czego stwierdzenie praw do spadku powinno być dokonane na rzecz zbywcy niezależnie od tego, czy może on być zaliczony do spadkobierców, którzy zachowują prawo do dziedziczenia stosownie do art. LVI przep. wpraw. k.c.⁴⁰ Skoro kodeks wyraźnie akcentuje, że nabywca udziału zachowuje prawo do tego udziału bez względu na to, czy zbywca należy do spadkobierców, którzy zachowali prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego, to nie można się zgodzić z poglądem, iż spadkobierca-zbywca udziału jest jednym ze spadkobierców, który niezależnie od swych kwalifikacji zachował prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego.

Ustalenie, kto ze spadkobierców zachował prawo dziedziczenia gospodarstwa rolnego, powinno być dokonane w trybie niespornym lub spornym.

9. Wszystkie wyżej przedstawione zasady dotyczą zbycia udziału w spadku w okresie do 5.VII.1963 r.

Umowa zbycia udziału w spadku sporządzona po 5 lipca 1963 r. podlega regulacji przepisów kodeksu cywilnego dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych oraz przepisów dotychczasowego prawa spadkowego przy jednoczesnym uwzględnieniu postanowień kodeksu cywilnego dotyczących podstawowych norm obszarowych i kwalifikacji rolniczych nabywcy.

³⁹ Art. 1063 § 2.

⁴⁰ J. Policzkiwicz: Rozporządzenia testamentowe, NP 5/64, str. 469.